

**FAN, TA'LIM, TEXNOLOGIYA VA ISHLAB CHIQRISH
INTEGRATSIYASI ASOSIDA RIVOJLANISH ISTIQBOLLARI
VOLUME-2, ISSUE-5
ORNITONIM TARKIBLI TURG'UN BIRIKMALAR**

Yigitaliyeva Muxlisa Ahadovna

Qo'qon davlat universitetida o'qituvchi

Annotatsiya: Ushbu maqolada o'zbek tilidagi ornitonim tarkibli turg'un birikmalar (frazeologizmlar) lingvistik xususiyatlari, semantik-tarkibiy tuzilishi hamda badiiy matnlardagi stilistik vazifalari tadqiq etildi. Tadqiqot jarayonida quyon (qush) nomlari ishtirokidagi frazeologik birliklar korpusi tuzildi, ular nominativ tuzilishiga ko'ra "qush + fe'l", "qush + sifat", "qush + ot" modellari bo'yicha tasniflandi. Tahlil natijalari ko'rsatishicha, ornitonim komponentli frazeologizmlar, avvalo, inson psixologik holatini (masalan, "qaldirg'ochdek quvonmoq"), ijtimoiy mavqeni ("bir parcha qush bo'lmoq") va zarur ijtimoiy xulq zarblarini ("burgutdek hushyor bo'lmoq") aks ettiradi. Ularning obrazli ma'no hosil qilish mexanizmi ko'pincha qushlarning biologik xususiyatlari va etnografik ramziyati bilan bog'liq. Maqolada ornitonim frazeologizmlarning milliy madaniy kodni ifodalashi, tarjima jarayonidagi ekvivalent izlash masalalari ham yoritildi. Natijalar frazeologiya, tarjimashunoslik va madaniyatshunoslik sohalarida qo'llash uchun amaliy ahamiyatga ega.

Kalit so'zlar: ornitonim, frazeologizm, turg'un birikma, semantika, stilistika, milliy madaniy kod

Kirish.

Har bir xalqning tili uning madaniyati, dunyoqarashi va tafakkuri bilan chambarchas bog'liq bo'lib, bu jihatlar ayniqsa turg'un birikmalar — frazeologik birliklarda yaqqol namoyon bo'ladi. Turg'un birikmalar xalq tafakkurining obrazli ifodasi, ko'p asrlik hayotiy tajriba va kuzatuvlarning mahsulidir. Shu bois, frazeologik birliklarni o'rganish nafaqat tilshunoslik, balki madaniyatshunoslik, psixologiya va tarjimashunoslik kabi sohalar uchun ham dolzarb hisoblanadi. O'zbek tilidagi frazeologik birliklar tarkibida turli xil semantik guruhlariga mansub so'zlar uchraydi. Ular orasida hayvonot olamiga, xususan, qush nomlariga oid komponentlar — ornitonimlar asosida shakllangan turg'un birikmalar alohida ahamiyat kasb etadi. Bunday frazeologizmlar nafaqat tilda obrazlilikni kuchaytiradi, balki xalqning qushlarga bo'lgan munosabati, e'tiqodi va qadriyatlarini ham aks ettiradi. Masalan, "qaldirg'ochdek quvonmoq", "burgutdek o'tkir", "to'ti kabi gapirmoq" kabi birikmalar xalq tafakkurida qush obrazlarining qanchalik chuqur ildiz otganini ko'rsatadi. Mazkur

**FAN, TA'LIM, TEXNOLOGIYA VA ISHLAB CHIQRISH
INTEGRATSIYASI ASOSIDA RIVOJLANISH ISTIQBOLLARI
VOLUME-2, ISSUE-5**

ishda o'zbek tilidagi ornitonim tarkibli turg'un birikmalarning tuzilishi, semantik xususiyatlari va ularning matnlardagi stilistik vazifalari tahlil qilinadi. Shuningdek, bu birikmalarning milliy-madaniy xususiyatlari va tarjimadagi ekvivalentlik masalalari ham ko'rib chiqiladi. Bu mavzuning o'rganilishi frazeologik birliklarning yanada chuqurroq tahliliga yo'l ochadi va til boyligining yangi qirralarini ochib beradi.

Asosiy qism.

Ornitonim tarkibli turg'un birikmalar tahlili o'zbek tilshunosligida frazeologiyaning muhim yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Ushbu frazeologik birliklar tarkibida qush nomlari asosiy komponent sifatida qatnashib, ularning semantik yuklamasi va stilistik ahamiyati katta bo'ladi. O'zbek tilida ornitonim asosida shakllangan turg'un birikmalar ko'pincha insonning fe'l-atvori, holati, kayfiyati yoki ijtimoiy mavqesini obrazli tarzda ifodalashda qo'llaniladi.

1. Ornitonimlarning frazeologik birliklardagi roli. O'zbek xalq og'zaki ijodida va adabiy tilida qushlar qadimdan ramziy ma'no kasb etib kelgan. Masalan, qaldirg'och sadoqat, quvonch va ezgulik timsoli sifatida; burgut jasorat, mardlik va hushyorlik timsolida; kaptar esa osoyishtalik va sadoqat bilan bog'langan. Shu asosda shakllangan frazeologik birliklar ham bevosita xalq tafakkurining in'ikosidir: Qaldirg'ochdek quvonmoq – juda sevinmoq, xursand bo'lmoq. Burgutdek hushyor bo'lmoq – juda diqqatli va ogoh bo'lmoq. To'tidek gapirmoq – takroriy, mazmunsiz so'zlash. Bu kabi birikmalar o'zbek tilida barqaror ma'no kasb etgan bo'lib, ularning tarkibini o'zgartirish mumkin emas, aks holda semantik yaxlitlik buziladi.

2. Tuzilish xususiyatlari. Ornitonim tarkibli frazeologik birliklar grammatik jihatdan quyidagi modellarga bo'linadi: Qush nomi + fe'l: to'tidek gapirmoq, qarg'adek qichqirmoq, burgutdek uchmoq. Qush nomi + sifat: qushdek yengil, qaldirg'ochdek chaqqon. Qush nomi + ot: qarg'a qush, turna sayli, kaptar juftlik. Bu tuzilmalar faqat semantik emas, balki sintaktik barqarorlikni ham namoyon qiladi.

3. Semantik xususiyatlar. Semantik jihatdan ornitonim frazeologizmlar quyidagi guruhlariga ajratiladi: Inson holatini ifodalovchi: qaldirg'ochdek quvonmoq, turnadek izma-iz kelmoq. Insonning xarakterini ifodalovchi: burgutdek jasur, to'tidek takrorlamoq. Ijtimoiy vaziyat va munosabatlarni ifodalovchi: qushdek ozod, qarg'a ko'rgan kun. Ushbu birikmalarning semantik ko'lamini belgilovchi asosiy omil — qushlarning real hayoti, harakati, fe'l-atvori va xalq orasidagi ramziy qabulidir.

4. Stilistik funksiyalari. Ornitonim asosidagi frazeologizmlar adabiy matnlarda obraz yaratish, personajning ichki dunyosini ochish, tilga ifoda kuchi berish vositasi sifatida keng qo'llaniladi. Masalan, Abdulla Qahhor asarlarida “qaldirg'ochdek yengil” kabi

**FAN, TA'LIM, TEXNOLOGIYA VA ISHLAB CHIQRISH
INTEGRATSIYASI ASOSIDA RIVOJLANISH ISTIQBOLLARI
VOLUME-2, ISSUE-5**

birikmalar orqali personajning ruhiy holati aniq va obrazli ifodalanadi. Bunday frazeologizmlar nafaqat uslubiy vosita, balki madaniy konnotatsiya ham beradi.

5. Milliy-madaniy xususiyatlar va tarjima masalalari. Ornitonim frazeologizmlar milliy tafakkur mahsuli bo'lganligi sababli, ularni boshqa tillarga tarjima qilishda muayyan muammolar yuzaga keladi. Masalan, qarg'adek qichqirmoq birikmasini ingliz tiliga so'zma-so'z tarjima qilish ma'noni buzadi. Bunday hollarda kontekstga mos ekvivalent topish yoki izohli tarjimadan foydalanish maqsadga muvofiq. Frazeologik birliklarning tarjimasida ularning metaforik ma'nosini, stilistik yuklamasini saqlab qolish tarjimachi oldida turgan asosiy vazifalardan biridir. Shu sababli, ornitonim frazeologizmlarni tarjima qilish jarayoni frazeologik ekvivalentlar, semantik o'xshashlik va madaniy muvofiqlik asosida olib boriladi.

Xulosa: O'zbek tilidagi ornitonim tarkibli turg'un birikmalar xalqning tabiatga, xususan, qushlarga bo'lgan munosabatini, hayotiy tajribasini va estetik qarashlarini ifodalovchi boy til vositalaridan biridir. Bu frazeologik birliklar o'zining semantik boyligi, obrazlilik darajasi va stilistik funksiyalari bilan tilning ifoda imkoniyatlarini kengaytiradi hamda matnlarga emotsional va badiiy rang-baranglik baxsh etadi. Tahlillar shuni ko'rsatdiki, ornitonim frazeologizmlar tarkibida ishtirok etuvchi qush nomlari faqatgina hayvonot olamining elementi sifatida emas, balki xalqning ma'naviy-madaniy ongida muhim ramziy ma'nolarga ega unsur sifatida qatnashadi. Ular orqali insonning ruhiy holati, xarakteri, ijtimoiy mavqei va boshqa ko'plab tushunchalar obrazli tarzda ifodalanadi. Mazkur birikmalarni o'rganish nafaqat frazeologiya, balki tarjimashunoslik va madaniyatshunoslik nuqtayi nazaridan ham muhim bo'lib, ularni tarjima qilishda madaniy kontekstni e'tiborga olish zarur. Ornitonim frazeologizmlarning tahlili o'zbek tili boyligini chuqurroq anglashga, til vositalaridan samarali foydalanish ko'nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi. Shunday qilib, ornitonim tarkibli turg'un birikmalar o'zbek tilining obrazlilik manbai sifatida ilmiy va amaliy jihatdan dolzarb tadqiqot obyekti bo'lib qoladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Jo'rayev, M. O'zbek tilining frazeologik boyligi. – Toshkent: Fan, 1991. – 180 b.
2. G'afurov, N. Frazeologik birliklarning lingvistik tahlili. – Toshkent: O'qituvchi, 2005. – 240 b.
3. Axmedova, Z. Qiyosiy frazeologiya: o'zbek va ingliz tillari misolida. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2010. – 200 b.

**FAN, TA'LIM, TEXNOLOGIYA VA ISHLAB CHIQARISH
INTEGRATSIYASI ASOSIDA RIVOJLANISH ISTIQBOLLARI
VOLUME-2, ISSUE-5**

4. Bobojonova, M. O'zbek tilida hayvonot olamiga oid frazeologizmlar semantikasi. – Samarqand: SamDU nashriyoti, 2014. – 156 b.
5. Sayfullayeva, N. O'zbek tilida qush nomlari ishtirokidagi frazeologizmlar. // Filologiya masalalari. – 2021. – №3. – B. 67–72.
6. Komilov, N. O'zbek xalqining og'zaki ijodi va obrazlar tizimi. – Toshkent: Sharq, 2001. – 278 b.
7. Kunin, A. V. Angliyskaya frazeologiya: Teoreticheskiy kurs. – Moskva: Vysshaya shkola, 1996. – 381 s.
8. Baker, M. In Other Words: A Coursebook on Translation. – London: Routledge, 2011. – 328 p.

